

Szczepański, Seweryn

Granice pruskich ziem 'Prezla' i 'Rudencz' w świetle źródeł pisanych i archeologicznych

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1, 89-96

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Seweryn Szczepański

GRANICE PRUSKICH ZIEM *PREZLA* I *RUDENCZ* W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ PISANYCH I ARCHEOLOGICZNYCH

W okresie bezpośrednio poprzedzającym podbój krzyżacki, na obszarze południowej Pomezanii znajdowały się następujące ziemie: *Resia*, *Geria*, *Prezla* i *Rudencz*. Jakkolwiek ich położenie oraz zasięg od dawna budziły zainteresowanie zarówno historyków, jak i archeologów, to dotąd nie doczekały się wyczerpującego opracowania. Wcześniejsi badacze ograniczali się głównie do zaznaczenia ich przypuszczalnego obszaru, sporadycznie tylko podejmując starania o dokładniejsze określenie granic, a także studia nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem na ich terenie¹. Kluczowy problem stanowi brak źródeł pisanych, które bezpośrednio wyznaczałyby zasięg interesujących nas obszarów w dobie plemiennej. O ile w kontekście rozpatrywanego problemu niezwykle pomocne okazują się źródła archeologiczne, których znaczna ilość, głównie dzięki prowadzonym w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski badaniom powierzchniowym pojawiła się w ostatnich latach, to określenie zasięgu dawnych pruskich ziem na obszarze Pomezanii w wielu miejscach nadal nastęrcza licznych problemów.

W 1243 r. cały obszar plemiennej Pomezanii wszedł w skład utworzonego biskupstwa pomezkańskiego. Według ustaleń z lat 1250 i 1254, jedna trzecia dawnego terytorium plemiennego została przyznana biskupstwu jako uposażenie, resztę – komturstwo zantyrskie (później malborskie) i dzierzgońskie stanowiło własność zakonu krzyżackiego. Dodatkowo po 1341 r. część dawnego terytorium Pomezanii, mianowicie *terra Rudencz*, która wcześniej znajdowała się na obszarze komturstwa dzierzgońskiego, weszła w skład nowo powstałego komturstwa ostródzkiego².

Dokumenty wystawione w latach 1250 i 1254 dość dokładnie opisują granice dominium biskupiego, pewne sporne zagadnienia rozstrzygano jeszcze w latach 1294 i 1324. Dokumenty usta-

¹ M. Toeppen, *Historisch-comparative Geographie von Preussen*, Gotha 1858, s. 12; L. Weber, *Preussen vor 500 Jahren in culturhistorischer, statistischer und militärischer Beziehung*, Danzig 1878, s. 8; L. Schwalm, *Geschichte der Stadt Riesenburg*, Riesenburg 1896, ss. 2–5; K. J. Kaufmann, *Geschichte des Kreises Rosenberg*, Marienwerder 1927, s. 21, 38; idem, *Geschichte der Stadt Riesenburg*, Riesenburg 1928, ss. 2–3; A. Semrau, *Die Grenzen der Landschaft Pomesanien*, *Mitteilungen des Copemicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst*, 1933, H. 44, ss. 175–182; H. Buttke, *Beiträge zur Landschafts- und Siedlungsgeschichte des ehem. Bistums Pomesanien*, T. I: *Vordutsche Zustände um 1300*, Berlin 1936, ss. 21–22; M. Kerner-Żuralska, *Materiały do dziejów osadnictwa Pomezanii*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1964, nr 2, s. 154; H. Łowmiański, *Geografia polityczna Bałtów w dobie plemiennej*, *Lituano-Slavica Posnaniensia*. *Studia Historica*, 1985, t. 1, s. 25; J. Wiśniewski, *Kościół i kaplice na terenie byłej diecezji pomezkańskiej 1243–1821 (1992)*, Elbląg 1999, s. 53; G. Białuński, *Ród Prusa Kleca*, Malbork 2006, s. 7; J. Powierski, *Kształtowanie się granicy pomorsko-pruskiej w okresie od XII do początku XIV w.*, w: idem, *Prussica. Artykuły wybrane z lat 1965–1995*, t. 1, pod red. J. Trupindy, Malbork 2004, ss. 46–50, 61 (mapa); idem, *Goryń. Z badań nad słowiańską przeszłością Pomezanii*, w: *ibidem*, ss. 303–349; W. Skrobot, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne w strefach pogranicznych Pojezierza Iławskiego*, w: *Pruskie baby kamienne. Fenomen kulturowy czy europejska codzienność*, pod red. J.Łapo, G. Białuńskiego, Olsztyn 2007, ss. 119–120.

² K. Abe, *Die Komturei Osterode. Des Deutschen Ordens in Preussen 1341–1525*, Köln–Berlin 1972, s. 16.

lające podział Pomezanii pomiędzy biskupa a zakon krzyżacki zawierają wiele wartościowych informacji, częściowo pozwalających określić także granice dawnych pruskich terytoriów osadniczych. W szczególności dotyczy to granicy pomiędzy *terra Prezla* i *terra Rudencz*.

Na początek przyjrzyjmy się dokumentowi z 18 marca 1250 r., który opisując północną część terenów biskupich, informuje nas, że granica pomiędzy obszarem należącym do biskupstwa a obszarem należącym do Zakonu biegnie na wschód od dóbr Tychnowy, następnie: „item a predicto castro ascendendo in Prusciam, ita quod Resia includatur eidem parti”³. Z owego zapisu dowiadujemy się, że granice „od wspomnianej siedziby” w Tychnowach biegną następnie ku „Prusom” i odgraniczają ziemię *Resia*, której północna granica pokrywała się najpewniej z południowo-zachodnią granicą komturstwa dzierzgońskiego, wcześniej zaś z obszarem pruskiej ziemi *Lingwar*⁴. Granica ta biegła wzdłuż puszczy znajdującej się na południe od Starego Dzierzgonia (*Alt Christburg*), następnie aż do jeziora Bądze (*Bensee See*) i dalej do jeziora Buchocin (*Buchten See*)⁵.

Pas puszczy sięgał na południu granicy pomiędzy dawnymi ziemiami *Prezla* i *Rudencz*, co wyraźnie zaznaczono w dokumencie z 1250 r.: „et ulterius versus stagnum, quod vocatur Buchotin in loco, ubi Lyua primo effluit, et ulterius secundum distriminium Prezle usque ad Protest, ubi est distermium inter Prezlam et Rudencz; hoc modo Prezla tota inclusa est usque ad Ossam preter illam partem” [...]”⁶. Znajdujemy tu zatem wyraźną informację o tym, że granica, biegnąc w kierunku południowym przechodzi przez jezioro Buchocin i dalej kieruje się aż ku miejscu (osadzie), zwanym *Protest*, gdzie znajduje się granica pomiędzy ziemiami *Prezla* i *Rudencz*. Z podanych wyżej informacji jasno wynika, że granica pomiędzy *terra Prezla* i *terra Rudencz* znajdowała się na południe od jeziora Buchocin, w pobliżu osady *Protest*.

Co do położenia osady *Protest* panują w literaturze odmienne zdania. M. Perlbach i za nim L. Weber identyfikowali osadę *Protest* z położoną około 5 km na wschód od Susza wsią Brusiny (*Gr. Brausen*)⁷, według H. Cramera należałoby jej raczej poszukiwać w pobliżu miejscowości Solniki (*Zollnick*)⁸, przeciwnego zdania był K. J. Kaufmann, który identyfikował *Protest* z bezpośrednią okolicą wsi Kamionka (*Kl. Steinersdorf*)⁹. Wszyscy badacze swoje wnioski oparli głównie na dokumentach z 1294 i 1324 r., które znacznie dokładniej opisują granicę pomiędzy dominium biskupim a ziemiami zakonu krzyżackiego, a której kształt pokrywa się z opisem w dokumencie z 1250, gdzie była mowa o *Protest* oraz o granicy znajdującej się w okolicy między dawnymi pruskimi ziemiami *Prezla* i *Rudencz*.

Odnosząc się bezpośrednio do dokumentu wystawionego 14 czerwca 1294 r. i porównując go z wcześniejszymi, znajdujemy informację, że granica między ziemiami należącymi do biskupa i ziemiami należącymi do Krzyżaków przebiega przez środek jeziora Buchocin i następnie

³ *Preussisches Urkundenbuch. Politische Abteilung* (dalej: PrU), hrsg. R. Philippi, C. P. Wölky, Bd. I/1, Königsberg 1882, nr 233, s. 172.

⁴ Na temat *terra Lingwar*, por. m.in.: M. Toeppen, op. cit., s. 12; H. Wunder, *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg (13.–16. Jhdt.)*, Wiesbaden 1968, ss. 196–197; S. Szczepański, *Pomezanski gród w Starym Dzierzgoniu, Pruthenia*, 2009, t. 3 (w druku).

⁵ PrU, Bd. I/1, nr 233, s. 172.

⁶ Ibidem.

⁷ M. Perlbach, *Preussische Regesten bis zum Ausgange des Dreizehnten Jahrhunderts*, Königsberg 1876, s. 104; L. Weber, *Preussen vor 500 Jahren in culturhistorischer, statistischer und militarischer Beziehung nebst Special-Geographie*, Danzig 1878, s. 7, 434.

⁸ *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien* (dalej: UrG), H. 1, hrsg. H. Cramer, Königsberg 1885, nr XVII, s. 26, p. 13.

⁹ K. J. Kaufmann, op. cit., s. 209, p. 1.

kieruje się do drogi, która prowadzi w kierunku znanej już nam osady *Protest*, zapisanej jednak w nieco innej formie jako *Procest* („et abinde directe usque ad superiorem finem laci Buchotin et per medium eiusdem descendendo usque ad viam, que ducit Procest”¹⁰). Dowiadujemy się ponadto, że owa droga dociera najpierw do pola *Schinewite* („ad campum Schinewite”), następnie do *Protest* i stąd kieruje się do rzeki Osy. *Protest*, jak stwierdza dokument, znajdowało się na obszarze podległym biskupowi, do tego obszaru dołączono także obszar jeziora *Gilve*; w dokumencie mistrza krzyżackiego, wystawionym tego samego dnia, występuje ono pod nazwą *Silve*. Nie ma wątpliwości, że zapis ów dotyczy jeziora *Silm*¹¹.

Rozpatrywany dokument podaje zatem informację o istnieniu w pobliżu granicy między terytorium biskupstwa pomezańskiego i terytorium komturstwa dzierzgońskiego pola o nazwie *Schinewite*. Tu także zdania co do jego lokalizacji są podzielone. Nie podlega dyskusji, że *Schinevite* musiało się znajdować poniżej jeziora Buchocin, nie budzi wątpliwości także fakt, że leżało na zachód od jeziora Jeziorak (*Geserich-See*), o którym co prawda nie ma mowy w dokumencie, ale które to jezioro stanowiło częściową zachodnią rubież *terra Rudencz* w okresie przedkrzyżackim, później zaś należało to komturstwa dzierzgońskiego.

Cramer wspomnianego w dokumencie pola *Schinewite* poszukiwał w okolicy Szymbarka (*Schönberg*), Kaufmann zaś bardziej precyzyjnie wskazywał na południowy-wschód od jeziora Stęgwica (*Stengwitzer-See*), bezpośrednio przy obecnym bagnie Stęgwickim Mechaczu (*Moosbruch*). Kaufmann wskazał dodatkowo na fakt, że w opisie granic z 1536 r., pomiędzy dobrami szymbarskimi a Hawą jako graniczna występuje rzeczka *Rehefliess*, płynąca przez wspomniane bagno, które kiedyś mogło stanowić część jeziora Stęgwica lub oddzielne jezioro¹². Również według opinii A. Semraua, występującego w dokumencie miejsca należy poszukiwać w pobliżu jeziora Stęgwica, po stronie Zakonu¹³, co zresztą może potwierdzać informacja zawarta w dokumencie z 1294 r., według której zakon krzyżacki rezerwuje sobie na jednym łanie przy polu *Schinewite* prawo do zbierania siana¹⁴. O *campo Schenewiten* wspomina także kolejny dokument regulujący granicę pomiędzy dominium biskupim a Zakonem, wystawiony przez Lutera z Brunszwiku 1 lutego 1324 r. Oprócz informacji potwierdzającej, że leży ono przy granicy, dokument precyzuje także nazwę drogi biegnącej pomiędzy granicami *Schenewite* i *Protest* jako *via regia*, potwierdza także przynależność jeziora *Silm* (*lacus Silbe*) do dóbr biskupich¹⁵.

Postaramy się zatem ustalić, uwzględniając powyższe informacje, przebieg granicy pomiędzy ziemiami *Prezla* i *Rudencz*, umiejscawiając przy okazji najbardziej prawdopodobną lokalizację pola *Schinewite* i osady *Protest*. Pomocne w naszych poszukiwaniach okazują się także źródła kartograficzne, archeologiczne oraz źródła pisane, pośrednio dotyczące interesującego nas tematu.

Opierając się na dokumentach z 1250, 1254 i 1294 r., dowiadujemy się, że granica pomiędzy dominium biskupim a ziemiami zakonnymi kieruje się na południe od jeziora Buchocin. W okresie poprzedzającym kolonizację krzyżacką okolice poniżej jeziora Buchocin, wzdłuż jeziora Gardzień (*Garden-See*), aż po południową część jeziora Stęgwica stanowiły pustkę osadniczą, która wraz z pasem puszczy pomiędzy wspomnianymi jeziorami a jeziorem Jeziorak stanowiła granicę pomiędzy wschodnią częścią *terra Prezla* a zachodnią częścią *terra Rudencz*. Najpewniej już

¹⁰ PrU, Bd. I/1, nr 621, s. 395.

¹¹ K. J. Kaufmann, op. cit., s. 59.

¹² *Ibidem*, s. 203.

¹³ A. Semrau, *Die Siedlungen im Kammeramt Preussischmarkt (Konturei Christburg) im Mittelalter*, Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst, 1932, H. 40, s. 2, 86, 87.

¹⁴ PrU, Bd. I/1, nr 621, s. 395.

¹⁵ UrG, nr XXX, s. 45.

w okresie wczesnego średniowiecza biegła tędy droga w kierunku Jerzwałdu, dalej Przezmarka i Starego Dzierzgonia, o drodze tej, jako położonej na granicy posiadłości biskupa i Zakonu wspomina dokument z 1294 r., również i dziś jest ona dobrze czytelna. Droga ta od jeziora Buchocin biegła w kierunku południowym do jeziora Gardzień. O tym, że musiała biec po wschodniej stronie jeziora świadczyć może fakt, że jezioro Gardzień wspomniane jest na obszarze podlegającym biskupstwu, przy opisie granic Starzykowa (*Starkenau*) w roku 1378¹⁶. Dalej droga przebiegała po wschodniej stronie jeziora Stęgwica, następnie, biegnąc dalej na południe, docierała do wspomnianej pod rokiem 1324 *via regia*.

Pole *Schinewite* oraz osada *Protest* stanowią być może ślad najstarszego osadnictwa średniowiecznego na rubieży terytorium biskupiego oraz zakonnego. W wypadku osady *Protest* nie ma większych wątpliwości co do jej pogranicznej roli w okresie pruskim, gdyż wspominają o tym rozpatrywane wyżej dokumenty, które wyraźnie mówią, że leży ona na granicy ziem *Prezla* i *Rudencz*. Nie ma pewności co do pruskiej metryki *Schinewite*. W źródłach pojawia się ono dopiero w 1294 r., nie wspominają o nim dokumenty z 1250 i 1254 r., warto się jednak zastanowić, czy określenie go jako *campus*, zamiast *villa* może świadczyć również o przedkrzyżackiej genezie osadnictwa na obszarze *Schinewite* i tym samym również odniesienia go do rubieży *terra Prezla* i *terra Rudencz*, ze wskazaniem jednak na jej ewentualną przynależność do *terra Prezla*. Oczywiście w tym przypadku należałoby konsekwentnie przyjąć, że rozlewisko Jezioraka stanowiło zachodnią granicę *terra Rudencz*.

Najbliższy właściwej lokalizacji włości *Schinewite* wydaje się być K. J. Kaufmann, który, przypomnijmy, umiejscawiał ją po południowo-wschodniej stronie jeziora Stęgwica, w okolicy Stęgwickiego Mechacza. Interesujący jest również fakt, że w dokumencie wystawionym przez mistrza krajowego Helwiga von Goltbach z 28 marca 1302 r. znajdujemy informację o tym, że zakon krzyżacki decyduje się na zamianę z kapitułą, oferując jej jezioro *Mariensee* za bliżej nieokreślone jezioro *Schineviten*¹⁷. Jezioro to raczej bezdyskusyjnie zdaje się być identyczne z ukazanym na mapie Hennenbergera z 1576 r. jeziorem *Schinweid S[ee]*¹⁸, znajdującym się na wschód od Szymbarka i na zachód od Jezioraka. Jezioro to w połowie XVI w. znajdowało się na granicy dóbr szymbarskich i iławskich. Potwierdza to dokument wydany w 1560 r., z którego dowiadujemy się, że trafiło ono w dzierżawę ówczesnego starosty iławskiego Wolfa von Kreytzen („den See im Schönbergischen Gränzen, Schienowiet genannt”)¹⁹.

Jezioro *Schineviten* już od 1302 r. stanowiło własność zakonu krzyżackiego. O funkcji gospodarczej osady o tej samej nazwie dowiadujemy się z zapisu zawartego w *Księdze długów komturstwa dzierzgońskiego* pod rokiem 1408, gdzie znajdujemy informacje o osadzonych w miejscowości *Skenewythen* pszczelarzach²⁰. Dowodem na identyfikację owych pszczelarzy z okolicami na zachód od jeziora Jeziorak i na wschód od Szymbarka, czyli w okolicy wspomnianego przez Hennenberga *Schinweid See*, może być dokument z 1 listopada 1424 r., w którym jest mowa m.in. o przywileju połowu ryb wystawionym dla pszczelarzy z dworu *Schenewith*. Połowu mogli oni dokonywać wyłącznie na potrzeby własnego stołu na położonych w pobliżu dworu łąkach oraz w jeziorze Jeziorak²¹.

¹⁶ PrU, M. Hein, E. Maschke, Bd. II/1, Königsberg 1939, s. 118.

¹⁷ UrG, nr XX, s. 30.

¹⁸ Caspar Hennenbergers *Grosse Landtafel von Prussen*. In 9 Blättern, Königsberg 1863, k. 7.

¹⁹ *Privilegium über das Amt, Hoff und Stadt Deutsch Eylau mit allen dazu gehörigen Stücken 1560*, w: K. J. Kaufmann, *Geschichte der Stadt Deutsch Eylau*, Münster 2005, Anhang XI, s. 189.

²⁰ *Das Pfenmigschuldbuch der Komturei Christburg*, hrsg. und bearb. H. Wunder, Köln 1969, s. 248.

²¹ A. Semrau, op. cit., s. 87.

Według opinii A. Semraua dwór *Schinweite* został zniszczony najpewniej w okresie wojny trzynastoletniej. Dowodem, według autora, może być fakt, że ostatnia dotycząca go wzmianka źródłowa pochodzi z 1441 r., autor starał się przedstawić także informacje źródłowe na temat dworu z lat 1394, 1408, 1410, 1424, 1434 (właściwie powinno być 1422)²². Z podanych przez niego informacji jedynie wzmianki dotyczące dworu *Schinewite* (zapisane w formie: *Skenewithen*, *Schenewith*) z lat 1408, 1410 i 1424 mogą być identyfikowane z miejscem, które znajdowało się na granicy dóbr biskupich i zakonnych, a o którym pierwsza wzmianka, jak pamiętamy, pochodzi z 1294 r. Informacje o *Skenewyten* / *Schonewitte* / *Schonewitten* z lat 1394 i 1434 dotyczą natomiast innego dworu, znajdującego się na granicy komornictw Morany i Kiersyty²³. Mimo zastrzeżeń co do identyfikacji, prawdopodobne jest, że w okresie wojny trzynastoletniej ucierpiał także dwór *Schinewite* znajdujący się w okolicy Iławy, przy granicy biskupstwa i ziem zakonnych a po jej zakończeniu przestał pełnić swoją funkcję²⁴.

Warto się zastanowić w tym miejscu także nad opinią K. J. Kaufmanna, który, jak pamiętamy, łączył jezioro *Schinewiten* z bagnami w miejscu Stęgwickiego Mechacza. Bardziej prawdopodobna wydaje się jednak identyfikacja owego jeziora z samym jeziorem Stęgwica. Przemawia za tym duże prawdopodobieństwo, że w średniowieczu wspomniane przez Kaufmanna bagna stanowiły odnogę jeziora Stęgwica, co zresztą pokazuje mapa z 1912 r.²⁵ Dodatkowo mało prawdopodobne jest, aby Caspar Hennenberger ukazał na swej mapie mało znaczące, eutroficzne jeziorko, w miejscu którego powstać miało w wyniku zarastania bagno, a pomiął znacznie większe jezioro, jakim jest Stęgwica. Podobna sytuacja mogła mieć miejsce także w wypadku wymiany dokonanej w 1302 r., a także wydzierżawienia jeziora przez starostę von Kreytzena w 1560 r. Niewykluczone także, że łąki, o których jest mowa zarówno w dokumencie z 1294 r., jak i 1428 r. mogły stanowić najbliższą okolicę wskazanego przez Kaufmanna bagna. Nie należy też wykluczać wspólnego pochodzenia nazwy Stęgwica – *Stengwitzer-See*, znanej dopiero od 1696 r.²⁶, od pierwotnej nazwy *Schinewiten-See*.

W okolicy jeziora Stęgwica ślady poświadczanego źródłowo osadnictwa pruskiego znajdujemy także w położonej około 700 m na południe od jeziora miejscowości Szczepkowo (*Schöpkau* – od 1843 r. *Luisenhof*), znajdującego się na obszarze kapituły. Występuje ona w dokumencie z 1379 r. jako wieś radłowa²⁷. Również występująca w tym dokumencie nazwa położonego nie-

²² Ibidem, s. 87.

²³ W *Księdze długów komturstwa dzierzgońskiego* pod rokiem 1394 znajdujemy wzmiankę o dworze Skenewithen, na którą napotykamy bezpośrednio przy informacjach dotyczących miejscowości znajdujących się na obszarze komornictwa Morany, a mianowicie: Minięt, bliżej niezidentyfikowanego *Gruneeyche*, Starego Miasta oraz Królikowa – *Das Pfennigschuldbuch*, s. 78. Kolejną informację o *Skenewyten* znajdujemy przy opisie długu wsi Pachoty – ibidem, s. 112. Według Heide Wunder informacje w *Księdze długów* zapisane pod 1394 r. dotyczą innego dworu *Skenewyten*, nie tego, który znajdował się na granicy dóbr biskupich i zakonu krzyżackiego w okolicy jeziora Jeziorak. Dwór wspomniany w *Księdze długów* pod rokiem 1394 autorka wiąże natomiast z późniejszymi dobrami *Schönwaide*, znajdującymi się bezpośrednio w okolicy wsi Pachoty – H. Wunder, op. cit., ss. 144–145, p. 14). Pogląd autorki znajduje poparcie także w zapisach *Księgi rachunkowej urzędów rybackich komturstw malborskiego i dzierzgońskiego*, w której pod rokiem 1440 w informacji dotyczącej dworu Jeziomo (*Lautensze*) wymienione zostało wynagrodzenie dla świniarza z *Schonewiten* – *Księga rachunkowa urzędów rybackich komturstw malborskiego i dzierzgońskiego*, wyd. Z. H. Nowak, J. Tandecki, Toruń 1997, s. 1, 86. Podobnie dotyczyć to może informacji zawartych w *Das grosse Ämterbuch* z 1422 r. i 1441 r., dotyczących *Schonewitte*, które występuje w kolejności, bezpośrednio przy miejscowościach znajdujących się na obszarze komornictwa Morany i Kiersyty – *Das grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*, hrsg. von W. Ziesmer, Danzig 1921, s. 142, 145. Przybliżona lokalizacja dworu: H. Wunder, op. cit., mapa 1.

²⁴ O zniszczeniach dokonanych w okolicy Iławy pisze K. J. Kaufmann, op. cit., s. 45.

²⁵ *Messtischblatt* 1:25 000, nr 991, Rosenberg 1912.

²⁶ K. J. Kaufmann, *Geschichte des Kreises Rosenberg*, s. 156.

²⁷ Ibidem, s. 101.

opodal jeziora Kaduczek w formie *Cadus*, *Cadusseck* może wskazywać na jej pruskie pochodzenie i powiązanie z występującym w *Słowniku Elbląskim* słowem *kadegis* – jałowiec²⁸. Podobne nazwy, jako pruskie, wymienia Georg Gerullis: *terra Kadinensis*, *Cudynn*, *Cudinlawke*²⁹.

Jak wspominają przedstawione wcześniej dokumenty, droga przechodząca przez *Schinewite* kierowała się w stronę osady *Protest*. Mając na uwadze identyfikację M. Perlbacha i L. Webera, którzy łączyli *Protest* z Brusinami, H. Cramera, który łączył ją z Solnikami, a także opinię na ten temat przedstawioną przez K. J. Kaufmanna, lokującego *Protest* w okolicy dzisiejszej wsi Kamionka, bardziej trafna wydaje się opinia ostatniego z badaczy. Poprzec to można tym, że z przekazu dokumentu z 1294 r. wyraźnie wnioskujemy, że granica od jeziora Buchocin cały czas biegnie w stronę południową, aż do *Schinewiten*, które ustalone zostało jako okolice jeziora Stęgwica, nie ma natomiast mowy, aby w którymkolwiek miejscu granica miała się kierować z powrotem ku stronie zachodniej w kierunku Brusin lub północnej, w kierunku Solnik.

Dodatkowo za opinią Kaufmanna przemawia informacja z dokumentu z 1324 r., w której znajdujemy informację, że pomiędzy granicami *Protest* i *Schinewite* przebiega droga, zwana *via regia*. Droga ta biegła od Lubawy przez Iławę, kierując się ku Szymbarkowi i dalej w stronę Susza i Dzierzgonia³⁰. Początków istnienia szlaku można szukać już w okresie wczesnego średniowiecza. Dość wcześnie miał on wiele dróg drugorzędnych. Jedną z nich przebiegała wzdłuż Osy, śladem jej istnienia jest skarb monet z XI w. z okolic Mózgowa oraz grodzisko nad jeziorem Silm, na południe od wsi Kamionka. Podczas badań archeologicznych znaleziono na grodzisku dużą liczbę ceramiki, mającą swój najbardziej wyraźny odpowiednik w ceramice z obszaru ziemi chełmińskiej, a także monetę arabską. Gród ten został zniszczony podczas nagłej napaści około połowy XII w., niewykluczone, że wiązało się to z naporem plemion pruskich na tereny, które znajdowały się wcześniej pod kontrolą osadników związanych z ziemiami polskimi³¹.

W okresie krzyżackim osada *Protest* znajdowała się na obszarze przynależnym do kapituły, należało do niej także, położone poniżej osady, jezioro Silm. W momencie podziału Pomezanii jezioro to znalazło się przy granicy posiadłości biskupa i Krzyżaków, natomiast z uwagi na fakt, że leżało ono na południe od osady *Protest*, identyfikowanej z Kamionką, należy uznać jego pograniczną rolę także w okresie przedkrzyżackim. Sama osada *Protest*, jak wspomina dokument z 1250 r., znajdowała się na granicy pomiędzy dawnymi ziemiami *Prezla* i *Rudencz* („ad Protest, ubi est disterminium inter Prezlam et Rudencz”³²).

Gród nad jeziorem Silm w okresie krzyżackim, a także bezpośrednio po zniszczeniu przez Prusów, nie pełnił żadnej roli w systemie obronnym tego obszaru. Jego rolę przejął najpewniej gród założony około XII/XIII w. na wyspie Wielka Żuława³³ – wchodzącej w obszar *terra Rudencz*. Poniżej osady znajdował się pas naturalnej granicy w postaci lasu oraz wspomnianego jeziora Silm,

²⁸ *Lexicon Borussicum Vetus. Concordantia et Lexicon Inversum*, ed. L. Palmaitis, Kaunas 2007, s. 88.

²⁹ G. Gerullis, *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin–Leipzig 1922, s. 52, 74.

³⁰ W. Szulist, *Ważniejsze lądowe szlaki handlowo-komunikacyjne Warmii i Mazur w XVI–XVIII w.*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1972, nr 2–3, ss. 304–305.

³¹ W. Heym, *Siedlungsgrabungen im Kreise Rosenbergs*, Heimatkalender der Kreis Rosenberg, 1933, ss. 57–59; W. Chudziak, *Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych (1.10.1996) na grodzisku nad jeziorem Silm*, Archiwum Naukowe Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, Teczka: Silm; J. Bojarski, *Weryfikacja grodzisk wczesnośredniowiecznych na Pojezierzu Iławskim w latach 1995–1997*, Acta Archeologica Pomorania, 1998, t. 1, ss. 201–202; M. J. Hoffmann, *Pradzieje Iławy*, w: *Iława*, Olsztyn 1999.

³² PrU, Bd. I/1, nr 621, s. 395.

³³ W. Łęga, *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu*, Roczniki TNT w Toruniu, 1930, s. 367; W. Heym, *Mittelalterliche Burgen aus Lehm und Holz an der Weichsel (in den Kreisen Marienwerder, Stuhm und Rosenberg)*, Altpreussische Forschungen, 1933, H. 10, ss. 219–220.

wraz z zabagnionym rozlewiskiem – obecną Martwą Silmą (*Toter Silm-See*). O dawnej pogranicznej roli jeziora może świadczyć także jego nazwa. W dokumencie wystawionym dla biskupa z 1294 r. znajdujemy je pod nazwą: *Gilwe*, zaś w dokumencie wystawionym dla mistrza krajowego pod nazwą *Silve*, w dokumencie z 1324 r. znajdujemy zapis *Silbe*. Jako najbardziej właściwy należałoby przyjąć zapis *Silve* – las, bór, co może wskazywać na faktyczną, pograniczną rolę jeziora. Dodatkowo koresponduje ona z późniejszą nazwą *Silm-See*, w której doszukiwać się można zapisanego w *Słowniku Elbląskim* pruskiego słowa *sylo* – puszcza³⁴.

Bez wątplenia ważnym źródłem, pomagającym w ustaleniu granic pomiędzy *terra Prezla* a *terra Rudencz* poniżej osady *Protest*, jest zlokalizowany wiosną 2008 r. wał podłużny, znajdujący się w okolicy jeziora Silm. Wał ten znajduje się około 1000 m na północ od rozwidlenia dróg Iława – Kisielice i Iława – Susz, idąc szosą w kierunku Susza, przy tzw. Białym Kamieniu, stojącym przy leśnej drodze biegnącej w kierunku jeziora Piekielko (*Pickell-See*). Droga ta łączy się następnie od południowego wschodu z drogą biegnącą dawniej z włości *Schinewite* w kierunku *Protest* (Kamionki). Długość wału wynosi około 450 m, biegnie on od wschodu, począwszy od torfowiska znajdującego się w pobliżu zachodniego brzegu Jezioraka w kierunku zachodnim, gdzie dochodzi aż do Martwej Silmy – bagien stanowiących dawne rozlewisko jeziora Silm. Wał przecięty jest drogą asfaltową, która biegnie w miejscu dawnej *via regia*, jego średnia wysokość to 100–150 cm od poziomu fosi, szerokość całkowita w niektórych miejscach dochodzi nawet do 7 m. Z obu stron wału czytelne są fosi, z tym że od strony północnej, czyli od strony dawnej osady *Protest* i tym samym *terra Prezla*, są one wyraźnie głębsze.

Nie przeprowadzono dotąd badań archeologicznych, które wykazałyby jego chronologię. Domyślać się jednak można, że wał ów pochodzi z czasów pruskich. W okresie krzyżackim jezioro Silm w całości stanowiło własność biskupów pomezkańskich, tym samym, jak się wydaje, nie było potrzeby dodatkowego zaznaczania granicy mniej więcej w jego połowie.

W niedalekiej okolicy wału, oprócz wspomnianego już grodziska (XI–XII w.), w pobliżu Martwej Silmy, podczas badań AZP natrafiono na rzędy palenisk (st. 7 – okres wpływów rzymskich?, wędrowni ludów?) oraz ślady osadnictwa w miejscu o nazwie „Czapla Góra” (*Reiher Berg*) (st. 8 – wczesna epoka żelaza?). W najbliższej okolicy grodziska nad jeziorem Silm natrafiono natomiast na ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego (st. 71)³⁵, być może mającego związek z osadą *Protest*. W pobliżu wału, około 60 m na południe, znajduje się niewielkich rozmiarów kopiec, niewykluczone, że jest on współczesny wałowi i pełnił funkcję kopca wartowniczego. Również na południe, w odległości około 200 m od wału, w granicach dóbr iławskich, znajdowała się karczma *Rothe Krug*, wspomniana źródłowo od 1676 r.³⁶ W granicach Iławy w XV w. znajdowało się dziesięć karczem³⁷, nie ma jednak informacji, które pozwalałyby szukać powiązania znanej źródłowo karczmy z XVII w. z którąkolwiek karczmą wspomnianą w XV w.

Granica pomiędzy *terra Prezla* a *terra Rudencz* w okresie bezpośrednio przed podbojem krzyżackim mogła się pokrywać z opisaną w 1294 i 1324 r. granicą pomiędzy dobrami przynależącymi do biskupów pomezkańskich a ziemiami należącymi do zakonu krzyżackiego. Granica biegła poniżej jeziora Buchocin, pomiędzy jeziorem Jeziorak znajdującym się na wschodzie a je-

³⁴ *Lexicon Borussicum Vetus*, s. 196.

³⁵ Obszar AZP 27–52, stanowisko 8, 7, 71.

³⁶ K. J. Kaufmann, *Geschichte der Stadt Deutsch Eylau*, s. 86; por. też: *Kauf-Kontract über das Amt und Stadt Deutsch Eylau wie auch über die Güter und Dörfer, so in solchem Amt gelegen: 1690 Juli 6*, w: *ibidem*, s. 194. Karczma znajduje się także na mapie Schroettera z przełomu XVIII i XIX w.: F. Schroetter, *Karte von Ost-Preussen*, 1: 150 000, Berlin 1796–1812, ss. 16–22.

³⁷ *Das grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414–1438)*, hrsg. V. P. G. Thielen, Marburg 1958, s. 80.

ziorami Gardzień i Stęgwica na zachodzie. Po wschodniej stronie jeziora Stęgwica poszukiwać można także pola *Schinewite*, w miejscu którego wzniesiono także dwór krzyżacki; w pierwszej połowie XV w. osadzeni tam byli pszczelarze. Kolejnym miejscem dającym się uchwycić w opisie granic pomiędzy dawnymi ziemiami pruskimi to osada *Protest*, którą należałoby identyfikować z okolicami dzisiejszej wsi Kamionka, na północ od jeziora Silm. Jezioro to wraz z pasem puszczy oddzielało ziemie *Prezla* i *Rudencz*, w jego okolicy znajduje się do dziś wał podłużny, najpewniej o pruskiej metryce.